

5

**Millî Mücadele
Döneminde
Bitlis**

**Bitlis
During
the National Struggle**

Haluk Selvi, Suat Özdağ

Millî Mücadele Döneminde Bitlis

*Haluk Selvi**

*Suat Özdağ***

Özet

Birinci Dünya Savaşı'nda Rus işgaline uğrayan Bitlis, Ruslarla birlikte hareket eden Ermeni çetelerinin yıkımına uğramış, halk katliamlara maruz kalmış, bu katliamlardan kurtulabilmek için göç etmiştir. Mustafa Kemal Paşa komutasındaki XVI. Kolordu Bitlis'i Rus işgalinden 8 Ağustos 1916 tarihinde kurtarmış, fakat işgal esnasında yaşadığı büyük yıkımdan dolayı şehir uzun yıllar eski durumuna gelememiştir. Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesine göre Vilâyât-ı Sitte'nin geleceğinin tehlikeye düşmesi, bu vilayetler içinde yer alan Bitlis'in Ermenilere verileceği fikrini ortaya çıkarmış, ahali zaman kaybetmeden kuva-yı millîye teşkilatlarını oluşturup bir oldubittiye karşı konumunu belirlemeye çalışmıştır. Bitlis'te kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Erzurum ve Sivas kongrelerine katılarak bölgelerindeki ayrılıkçı hareketlere karşı millî düşüncenin yanında yer almıştır. Bölgede ayrılıkçı hareketleri destekleyen İngilizlere hem aşiret reisleri hem de Bitlis halkı itibar etmemiş, kongrelerde alınan kararlara uyararak Kürt Teali Cemiyeti'nin çalışmalarını neticesiz bırakmışlardır. Millî Mücadele'ye tam destek veren Bitlis, Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla müdafaa-i hukuk taraftarı kişileri seçip meclise göndermiştir. Bitlis halkı işgaller karşısında tepki verdiği gibi, kazanılan zaferler sonrasında da tebrik mesajlarını gerekli yerlere iletmiştir. Dönem içinde vilayete bağlı olan Muş ve Siirt sancakları müstakil birer il olarak ele alınacaktır. Bu çalışmada, belirlenen bir sayfa aralığında, Bitlis Sancağı'nda (Merkez, Ahlat, Mutki ve Hizan kazalarında) 1918-1922 yılları arasında yaşanan askeri, siyasi, iktisadi ve sosyal olaylar arşiv belgeleri ve dönemin kaynakları ışığında ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Millî Mücadele, Doğu Anadolu, Bitlis, Ermeniler

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Sakarya, hselvi[at]sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3669-8378

** Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, sozdağ[at]beu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9038-2844

Bitlis During the National Struggle

Abstract

Bitlis, which was occupied by the Russians during World War I, was destroyed by Armenian gangs who acted with the Russians, and the people were exposed to massacres, which forced them to migrate in order to survive. The XVI Corps under the command of Mustafa Kemal Pasha rescued Bitlis from Russian occupation on August 8, 1916, but the city could not return to its former state for a long time due to the devastation it had experienced during the occupation. Article 24 of the Mudros Armistice Agreement raised the possibility of the future of Vilâyet-i Sitte (the Six Provinces) being jeopardized, and the idea emerged that Bitlis, which was located within these provinces, would be given to the Armenians. The people quickly formed national defense organizations in order to counter this imposed decision. The Defense of Rights Society established in Bitlis supported the national idea against separatist movements in their region, by participating in the Erzurum and Sivas congresses. Both tribal leaders and Bitlis people did not approve the British who supported separatist movements in the region, and thus, rendered the activities of the Kurdish National Society futile. Bitlis, which provided full support to the National Struggle, elected people who were in favor of the defense of law and sent them to the Grand National Assembly after it was opened. In addition to reacting against the occupations, the people of Bitlis also conveyed their congratulations to the appropriate places following victories. The Sanjaks of Muş and Siirt, which were attached to the province at that time, will be treated as separate provinces. In this study, military, political, economic, and social events between 1918-1922 in the Bitlis Sanjak (including Center, Ahlat, Mutki, and Hizan districts) will be analyzed in light of archival documents and sources of that period.

Keywords

The National Struggle, Eastern Anatolia, Bitlis, Armenians

1. Giriş

Doğu Anadolu'nun tarihî merkezlerinden biri olan Bitlis şehri, Dicle'nin kollarından Botan suyuna karışan Bitlis Çayı'nın Güneydoğu Toroslar arasında açtığı dar ve derin bir vadide, deniz seviyesine göre 1637 metre yükseklikte kurulmuştur. Bitlis şehri dağlık ve geçilmesi güç bir sahada, insanların asırlardan beri kullandıkları yolun geçmesine imkân veren bir vadi üzerinde yer alır. Şehir, Elcezire düzlüklerini Doğu Anadolu'nun merkezî platolarına ve oradan İran ve Kafkasya'ya bağlayan ve Güneydoğu Toroslarını aşan en kolay ve en kestirme yol üzerinde bulunması sebebiyle eskiden beri ticaret kervanlarının güzergâhı olmuştur.¹ Bitlis hem bulunduğu konum itibarıyla hem de sahip olduğu coğrafi özellikler bakımından jeopolitik bir öneme sahiptir. Bu nedenle tarihte birçok devletin işgaline maruz kalmış, birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır.

Yavuz Sultan Selim'in Doğu Seferi ile Osmanlı Devleti hâkimiyetine giren Bitlis, özel statü ile Şerefhan Emirliği'nin yönetiminde idare edilmiş, Tanzimat Dönemi'nde yapılan idari değişikliklerle 1879 yılında vilayet statüsüne kavuşmuştur. Osmanlı topraklarında, özellikle Doğu Anadolu üzerinde tarihi emelleri olan Rusya hem Tanzimat Döneminde hem de Birinci Dünya Savaşı yıllarında bölgeyle yakından ilgilenmiştir. 1 Kasım 1914'te Kafkasya Cephesi'nde Rusların saldırısıyla başlayan savaş, Sarıkamış muharebelerinden sonra Osmanlı topraklarında cereyan etti. Ruslar 1915 Nisan'ında başlattıkları saldırı sonucunda Erzurum, Van, Ahlat ve Adilcevaz'ı aldılar, Haziran ayında Tatvan'ı alıp Bitlis boğazına kadar geldiler, Bitlis'i alamayıp 26 Temmuz'da Tatvan'ı da boşaltarak Ahlat'a geri çekilmek zorunda kaldılar. 1916 Şubat'ında tekrar taarruza geçen Ruslar Ermenilerin de yardımıyla 2-3 Mart 1916 tarihinde şehri işgal ettiler. Rusların 1915 ve 1916 yıllarındaki taarruzları sonucunda yüzbinlerce ahali, Ermenilerin ve Rusların baskılarından dolayı memleketini terk edip güvenli bölgelere göç etmek zorunda kaldı.

Bitlis'in işgal edilmesi Osmanlı Devleti'ni endişeye sevk etmiş ve tedbir olarak Trakya'da bulunan II. Ordu bölgeye sevk edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa II. Ordu'ya bağlı bulunan XVI. Kolordu Komutanlığına atanmış ve 27 Mart 1916 tarihinde Diyarbakır'a gelerek görevine başlamıştır. Geniş çaplı çalışmalar ve yaptığı incelemeler sonucunda taarruz planını hazırlayan Mustafa Kemal Paşa, bölgede görev yapan 5. Tümen ve milis birliklerinin harekât planlarını belirlemiştir. Yapılan hazırlıklardan sonra 1 Ağustos 1916'da Türk ordusu tüm cephelerde başlattığı taarruzla Rusları bölgeden uzaklaştırmakta başarılı olmuş ve 8 Ağustos 1916 tarihinde Bitlis, 5 ay 5 gün süren Rus işgalinden kurtarılmıştır. Kısa bir süre işgal altında kalmasına rağmen Bitlis, büyük bir yıkıma uğramış, ahali olmayan bir şehre dönüşmüştür.²

Doğu Cephesi'nde savaşın 1917 yılı Aralık ayında sona ermesi ve Rusların işgal sahalarını boşaltması Ermeni çetelerinin durumlarında değişiklikler meydana getirdi. İşgalden kurtarılan sahalarda Kafkasya içlerine kadar ilerleyen Osmanlı ordusunun durumu

¹ TDV İslam Ansiklopedisi, Metin Tuncel, İstanbul: 1992, "Bitlis" maddesi..

² Suat Özdağ, *Millî Mücadele Dönemi'nde Bitlis*, Bitlis: Kriter Yayınevi, 2021, s. 24-25.

Mondros Mütarekesi ile olumsuz bir hal aldı. Mütareke ile birlikte Osmanlı Devleti'nin mağlubiyeti kabul etmesi, doğu vilayetleri için yeni bir işgal riskini ortaya çıkardı. İngilizler başta Ermeniler olmak üzere farklı etnik grupları harekete geçirerek bölgedeki hakimiyetlerini güçlendirmek istiyorlardı. Bu yeni durum karşısında Bitlis ve çevresinin direnme gücü yok denecek bir durumdaydı. Dört yıllık savaş bölge halkını perişan etmiş, etraflarında cereyan eden olayları takip edemez hale getirmişti. Bu sebeple vilayette idari kadroların göreve başlaması ve halka rehber olması gerekmektedir.

2. Mütareke Döneminde Vilayetin İçinde Bulunduğu Durum

2.1. İdari Durum

Bitlis şehri, Tanzimat düzenlemeleriyle vilayet sistemine geçildikten sonra Erzurum Eyaleti'nin Muş Sancağı'na bağlı bir kaza iken, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra, bölgenin merkeze bağlılığını kuvvetlendirmek amacıyla 1 Aralık 1879'da vilayet merkezi haline getirildi. Bitlis, bu tarihte Bitlis Merkez, Siirt, Muş ve Genç sancaklarından müteşekkil bir vilayetti.³ Zaman içerisinde çeşitli idari değişiklikler olsa da bu durum 1920 yılına kadar devam etti. Bitlis Vilayeti, Birinci Dünya Savaşı'nda Rus işgalinde çok ağır bir yıkıma uğramasına rağmen stratejik konumundan dolayı Millî Mücadele Dönemi'nde ve Cumhuriyet'in ilanından sonra da vilayet statüsünü korumuştur. 1920 yılında Siirt, Muş ve Genç sancakları müstakil liva statüsü alarak Bitlis'ten ayrılmıştır. Bitlis; Merkez, Ahlat, Mutki ve Hizan kazalarından müteşekkil bir vilayet olarak idari statüsünü devam ettirmiştir.⁴

Bitlis Vilayeti merkez sancaktan yönetilmiş ve bu durum Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Ruslar 17 Şubat 1916'da Muş'u ve 2 Mart'ta Bitlis'i işgal ettiklerinde⁵ vali, vilayet erkânı ve memurlar, Bitlis'e bağlı Siirt Sancağı'na (mutasarrıflık) nakledilerek vilayet işleri oradan yürütülmüştür.⁶

Bitlis, sahip olduğu coğrafi yapısı ve etnik özellikleri dolayısıyla yönetilmesi zor bir vilayet olarak bilinmektedir. Bu nedenle burada görev yapan valiler ve idareciler birçok sıkıntı yaşamışlardır ve görev süreleri pek uzun olmamıştır. Bitlis'e atanan valiler yaşanan sıkıntılardan dolayı kısa sürede istifa ederek görevden ayrılmış ya da yaşanan olaylardan dolayı Sadaret tarafından azledilmiştir. Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman Bitlis'te 1913 yılında atanmış olan eski Kosova Valisi Mazhar Bey görev yapıyordu.⁷ 1915 yılında azledilen Mazhar Bey'in yerine Mustafa Abdülhalik (Renda) Bey atanmıştır. Abdülhalik Bey, savaşın en zor günlerinde görev yapmış, Ermenilerin sevki

³ Bülent Cırık, *Doğu Anadolu'da Türk-Kürt-Ermeni İlişkileri (1908-1914) Bitlis Sancağı Örneği*, İstanbul: 2016, s. 24-26.

⁴ *TDV İslam Ansiklopedisi*, Besim Darkot, İstanbul: 1979, "Bitlis" maddesi..

⁵ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 2. Ordu Harekâtı 1916-1918*, II/2, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, 1978, s. 54.

⁶ BOA. DH. ŞFR.509/23; Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Ankara: TTK Yayınları, 1989, s. 48.

⁷ Cırık, *Doğu Anadolu'da Türk-Kürt-Ermeni İlişkileri (1908-1914)*, s. 47.

kanununu uygulamış ve bu nedenle 1918 yılında İngilizler tarafından suçlu ilan edilerek Malta Adası'na sürgüne gönderilmiştir. Mustafa Abdülhalik Bey'in yerine, 1916 yılının başlarında Memduh Sermed Bey atanmıştır. Ruslar Bitlis'i işgal ettiğinde görevde bulunan Memduh Sermed Bey, vilayetin görevli memurlarıyla birlikte Mutki Kazası'na geçmiş ve oradan Siirt Sancağı'na gelerek vilayet işlerini buradan idare etmiştir. Memduh Bey 1917 tarihinde görevden alınmış ve yerine Haydar Hilmi Bey atanmıştır.⁸ Kısa süre sonra Haydar Hilmi Bey'in görevden alınması üzerine yerine Siirt Mutasarrıfı Cevdet Bey vilayet işlerine vekâlet etmiştir. İşgalden kurtarıldıktan sonra, 11 Nisan 1918 tarihinde Mazhar Müfit (Kansu) Bey Bitlis Valiliği'ne atanmış ve vilayet merkezi tekrar Bitlis'e taşınarak buradan idare edilmiştir.⁹

Mazhar Bey yaklaşık bir yıl vilayette kaldıktan sonra 1919 Haziran'ında görevinden istifa ederek Erzurum'a gitmiş ve Millî Mücadele'ye katılmıştır. Mazhar Bey'in görevden ayrılmasından sonra Bitlis Valiliği'ne atanan Ziya Bey¹⁰ kısa bir süre sonra hastalığını bahane ederek Bitlis'te durmamış ve şehirden ayrılmıştır. Ziya Bey'in ayrılmasından sonra valilik işleri şehirdeki görevli memurlar tarafından vekâleten yürütülmüştür. 1919 Temmuz'unda vali vekili olarak Mektupçu Abdülmecid Efendi görevlendirilmiş¹¹ fakat usulsüz işler yapınca Kasım ayında görevden alınmış ve yerine Mektupçu Vehbi Bey getirilmiştir. Vehbi Bey de Aralık ayında yapılacak olan Meclis-i Mebusan seçimlerinde kendisini mebus seçtirmek için çeşitli hileler yapmaya girişince görevden alınmıştır.¹² Bu sefer vekâlet, Defterdar Vasfi Bey'e verilmiştir.¹³ 1920 Mart'ında Bitlis Valiliği'ne Hüsnü Bey atanmıştır.¹⁴ TBMM'nin 8 Mayıs 1921 tarihinde aldığı kararla Bitlis Valiliği'ne Trabzon Valisi İsmail Sabri Bey atanmıştır.¹⁵ 27 Haziran 1921 tarihinde görevden azledilen İsmail Sabri Bey'in yerine Mülkiye Müfettişi Süleyman Bey atanmıştır.¹⁶ Süleyman Bey'in yerine ise 5 Mart 1922 tarihinde Sinop Mutasarrıfı Zihni Bey atanacak,¹⁷ Cumhuriyet'in ilanına kadar bu göreve devam edecektir. Görüldüğü üzere Bitlis 1918-1922 yılları arasında üçü vekâleten olmak üzere dokuz vali tarafından idare edilmeye çalışılmıştır. Bu kadar sık vali değiştirilmesinin yeniden inşa edilecek olan vilayette sorunları çözmek yerine önemli sıkıntılar doğuracağı bir vakıadır.

⁸ Danyal Tekdal, *II. Abdülhamit Döneminde Bitlis Vilayeti*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli, 2018. S. 484.

⁹ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s. 2-7.

¹⁰ BOA. MV. 250/146-1.

¹¹ BOA. İ. DUİT. 48/52-1, 2.

¹² ATASE. İSH, K.49, G. 22-1, 2

¹³ ATASE. ATAZB. K.12, G.21-2,7.

¹⁴ BOA. DH. ŞFR. 108/64; ATASE, ATAZB. K.33, G.1, B.1-62.

¹⁵ BCA. 30.18.1.1/2.38.5.

¹⁶ BCA. 30.18.1.1/3.18.9.

¹⁷ BCA. 30.18.1.1/4.43.10.

2.2. Demografik Durum

Nüfus bakımından yoğun bir vilayet olan Bitlis, genel olarak 1900'lü yıllarda sürekli nüfus artışının görüldüğü bir yerdir. 1914 yılı nüfus verilerine göre, vilayette nüfusun %70'ni Müslümanlar, geri kalan kısmını ise Ermeniler ve diğer gayrimüslimler oluşturmaktadır. Müslüman nüfusun %90 Kürtlerden meydana gelmektedir. Osmanlı Devleti'ndeki son nüfus sayımı 1914 yılında yapılmıştır. Bu sayıma göre Bitlis'in nüfusu; 309.699 Müslüman, 114.704 Ermeni ve 12.776 diğer gayrimüslimler olmak üzere toplam 437.179 idi.¹⁸

1914 nüfus sayımına göre Bitlis Vilayeti'nin (Bitlis Merkez, Siirt, Muş ve Genç kazaları) nüfusu ayrıntılı olarak aşağıda verilmiştir:¹⁹

	Ermeni	Ermeni Katolik	Müslüman	Protestan	Süryani	Keldani	Toplam
Bitlis	18.650	89	38.701	384	350		58.174
Varto	1.990		14.539				16.529
Malazgird	4.438		30.929				35.367
Sasun	6.505		7.454				13.959
Bulanık	14.662		16.372				31.034
Muş	33.087	2.699	30.254	530			66.570
Kulp	3.573		15.252				18.825
Çapakçur	734		11.292				12.026
Genç	1.603		24.467				26.070
Garzan	4.225		14.541	107	1.044	72	19.989
Şirvan	1.169		15.181		1.109		17.459
Pervari	1.326		6.415			1.781	9.522
Eruh	1.890		22.677		714	954	26.235
Siirt	2.218		27.649	412	775	1.549	32.603
Mutki	4.110		12.462				16.572
Hizan	5.023		11.624				16.647
Ahlat	9.501		10.190	207			19.898
Toplam	114.704	2.788	309.699	1.640	3.992	4.356	437.179

Birinci Dünya Savaşı Bitlis'te büyük bir nüfus kaybına neden olmuştur. Rusların şehir işgal etmesiyle birlikte binlerce Müslüman, Rus askerleri ve Ermeni çeteleri tarafından katledilmiştir. Rus işgalinden kaçan binlerce Müslüman mülteci ise yollarda çeşitli nedenlerden dolayı hayatını kaybetmiştir. Ayrıca 1915 yılında çıkarılan ve Ermenilerin başka yerlere gönderilmesini içeren kanun ile binlerce Ermeni savaş alanı dışında iskân edilmek için başka vilayetlere sevk edilmiştir.

Doğu Anadolu'dan ilk göçler Rus taarruzuyla birlikte başladı. Erzurum, Van ve Muş'tan halk göç ederek güvenli bölgelere ulaşmaya çalıştı. Bitlis Vilayeti'ndeki Müslüman ahali

¹⁸ Cırık, *Doğu Anadolu'da Türk-Kürt-Ermeni İlişkileri (1908-1914)*, s.45.

¹⁹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, (Çev: Bahar Tırnakçı), İstanbul: Türkiye Ekonomi ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2003, s. 235-277.

de aynı şekilde göç etti. İşgalden önce Bitlis merkez kazasının nüfusu 38.701 kişiye kadar düşü. ²⁰ Rusların taarruzuyla birlikte bölgede bulunan Ermeni komiteleri de harekete geçerek Müslüman halka ve askeri birliklere saldırdılar. Ruslara öncülük yapan ve yol gösteren bir kısım Ermeni çeteleri, Osmanlı birliklerinin geri çekildiği bölgelerde kalan kadın, erkek ve yaralı askerleri acımasızca katletti. ²¹ Bitlis'in Rus işgaline uğraması Ermenileri cesaretlendirmişti. Rusların işgali esnasında kaçıp Elâzığ Vilayeti'ne sığınan muhacirlerin verdikleri ifadelerde; Rusların Ermeni çeteleriyle birlikte Bitlis ve Muş civarını istila ettikleri, evleri yağmaladıkları, mahallelerde kadınları ve çocukları katlettikleri, ırz ve namuslarına tecavüzde buldukları bilgisi yer alıyordu. ²² Osmanlı resmi kayıtlarına göre, 1915-1916 yılları arasında Ermeniler ve Ruslar tarafından Bitlis Vilayeti'nde toplam 68.188 Müslüman katledildi. ²³

Ruslar 1916 yılında Bitlis yakınlarına gelmeye başlayınca Hükûmet halkın bir an önce şehri boşaltması için emir verdi ve Müslüman ahali göçe başladı. Daha önce Muş, Van, Muradiye, Erciş, Eleşkirt, Karakilise, Tutak, Beyazid, Adilcevaz ve Ahlat'tan gelip Bitlis Vilayeti'ne sığınan binlerce Müslüman mülteci de katliamlardan kurtulmak için Diyarbakır'a doğru göç etti. ²⁴ Şubat ayında yerde 3-4 metre kalınlığında kar bulunmasına rağmen halk yine yollara düşmüştü. Birçok aile çocuklarını yanlarında götüremedikleri için yol güzergâhındaki köprü kemerlerinin altına bırakarak ölüme terk etmek zorunda kalmıştır. ²⁵ *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin 11 Mayıs 1919 tarihli nüshasında yer alan bir habere göre; "Rus istilâsına uğrayan vilayetlerden iltica eden 1.604.032 Müslüman'ın 701.266'sı göç yollarında hayatını kaybetmişti. ²⁶

Bitlis Vali Vekili Memduh Bey'in 2 Temmuz 1916 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderdiği bir telgrafta, vilayet halkından tahminen 140.000 ile 160.000 nispetinde nüfusun iç bölgelere iltica edebildiği bilgisi verilmekteydi. ²⁷ Rus işgali esnasında yapılan katliamlar ve göç sonucunda binlerce çocuk yetim kaldığı gibi binlerce kadın da dul kalmıştır. Bunlar da savaş bölgesinden göç ederek güvenli bölgelere sığınmaya çalışmışlardır. Siirt'ten Bitlis vali vekili namına Hakkı Bey tarafından 29 Kasım 1916'da Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir telgrafta, Siirt ve Genç livasında Bitlis'ten göç eden 7.028 yetim ve 3.657 dul kadının bulunduğu belirtiliyordu. ²⁸ Bitlis Vilayeti'nce 1919 yılı ocak ayı başlarında hazırlanan bir istatistik, Bitlis mültecilerinin yukarıda belirtilen miktardan bir hayli fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Bu istatistiğe göre dört

²⁰ BOA. DH. ŞFR. 617/37.

²¹ BOA. DH. ŞFR. 473/18.

²² BOA. HR. SYS. 2872/2.

²³ *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi (1906-1918)*, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 23, Ankara: 1995. C. 1 Belge No: 3-7-10-11-14-16.

²⁴ BOA. DH. ŞFR. 61/121.

²⁵ Sıtkı Aydın, *Bitlis Tarihi*, İstanbul: 1967, s. 35.

²⁶ "Müslüman Muhacirler", *Tasvir-i Efkâr*, 11 Mayıs 1919.

²⁷ BOA. DH. ŞFR. 524/83.

²⁸ BOA. DH. ŞFR. 541/79.

sancaktan oluşan (Bitlis, Siirt, Muş ve Genç) Bitlis Vilayeti'nin sadece Muş Sancağı'ndan iltica edenlerin sayısının 100.000 kişi olduğu belirtilmekteydi.²⁹ Rus işgali esnasında yapılan katliamlar ve yaşanan göçlerin haricinde birçok Müslüman halk, Ruslar tarafından esir alınarak Rusya'daki çeşitli esir kamplarına özellikle de Sibiryâ bölgesine götürülerek orada tutsak edilmişlerdir.³⁰

Sığındıkları yerlerde çok ağır şartlar altında yaşamak zorunda kalan mülteciler, bu sefaletten kurtulmak için her fırsatta yurtlarına dönmek istemişlerdir. Geri dönüşlerin birçoğu yetkililerden izin alınmadan yapılmış ve bunu engellemek mümkün olmamıştır. Bitlis mültecileri gerek dönüş yolunda gerekse memleketlerine ulaştıktan sonra iâşe ve barınma konusunda büyük sıkıntılarla karşılaşmışlardır ve açlık yüzünden binlerce mülteci hayatını kaybetmiştir. Her ne kadar hükümet çeşitli şekillerde para ve iâşe yardımında bulunmuşsa da bu yardımlar ihtiyacı karşılamakta çok yetersiz kalmıştır.³¹

Mülteci gruplarının dönüşleri, Rus işgalindeki Bitlis ve Muş yöresinin Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri tarafından 8 Ağustos 1916 tarihinde geri alınması üzerine başlamıştır. Bitlis Vilayeti beş ay gibi kısa bir süre işgal altında kaldığı halde, tahminlerin ötesinde büyük bir yıkıma uğramıştır.³²

Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra vilayetlerde kalan nüfus hakkında bilgiler tekrar toplanmaya çalışılmıştır. Dâhiliye Nezareti doğu vilayetlerine bir telgraf göndermiş ve bunun üzerine vilayetlerde nüfusun tespit edilmesi için çalışmalar başlamıştır. Bu çalışma her ne kadar barış görüşmelerinde kullanılmak üzere Ermeni meselesi için yapılan bir çalışma olsa da Bitlis'in nüfus miktarı ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan sevk ve iskân hareketinden sonra, Bitlis Vilayeti'nin nüfusu, Vali Mazhar Bey tarafından Şubat 1919 tarihinde gönderilen 4 ayrı telgraflarda şöyle bildiriliyordu³³: İlk telgrafta;

"...Vilayetin genelinde toplam nüfusun üçte biri oranında insan bulunduğu tahmin edilmekte olup Bitlis merkez kazası nüfus defterinde 38.817 İslam, 18.640 Ermeni ve 386 Protestan ve 359 Süryani ve 84 Katolik kayıtlı bulunmakta, Müslümanların bir kısmı savaş sebebiyle şehit olmuş, Ermeniler ise vilayet haricine tehcir edildiği için buralarda pek az miktarda kalmıştır." bilgileri yer almıştır. Daha sonra gönderilen telgraflarda ise şu bilgilere yer verilmiştir:

- 1- Müslümanlardan az sayıda nüfus mevcut olup, diğerleri göç ettikleri bölgelerde bulunmaktadır. Ermeni milletinden kimse yoktur.

²⁹ BOA. DH. ŞFR. 617/37.

³⁰ BOA. DH. EUM. MH. 133/72.

³¹ Mülteciler konusunda geniş bilgi için bkz. Tuncay Ögün, *Vilayât-ı Şarkiye Mültecileri: Bir Göç Trajedisi (1915-1923)*, Ankara, 2000.

³² *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 2.Ordu Harekâtı*, 1986.

³³ Haluk Selvi, Bülent Cırık, "Millî Mücadelede Bitlis ve Çevresi (1918-1921)", *Akademik İncelemeler Dergisi*, IX/1 (2014), s.205-231.

- 2- Savaştan önce Muş Sancağı'nda yaşayan ve göç etmiş olan Müslümanların sayısı 150.000, Ermenilerden tehcir ettirilen ve Ruslara iltihak eyleyenlerin sayısı ise 65.000'dir. Müslümanlar göç ettikleri bölgelerden peyderpey geri dönmektedirler, fakat Ermenilerden geri dönen bulunmamaktadır.
- 3- Bu bölgeden göç edip de geri dönebileceklerle birlikte yaklaşık 5 bin köyü bulunan Bitlis Vilayeti'nde Ermenilere ait köy sayısı 169'dur."

Bitlis Valisi Mazhar Bey tarafından Dahiliye Nezareti'ne çekilen telgraflara göre Bitlis Vilayeti'nin 1919 yılı nüfusu şu şekildedir:³⁴

Kaza	İslam	Ermeni	Süryani	Keldani
Bitlis (kaza)	4.000	0	0	0
Mutki	18.000	700	0	0
Ahlat	10.375	9.600 Gayrimüslim kayıtlıdır.		
Siirt	29.917	2.151	716	1513
Şirnak	6.478	96	608	421
Şirvan	15.695	799	1.298	
Garzan	14.681	3.829	1.275	56
Pervari	6.436	1.326	0	1.787
Muş	15.000			
Malazgirt	2.000			
Bulanık	3.000	Beş kazada toplam 514 Ermeni		
Varto	12.000		0	0
Sasun	30.000			
Genç	10.410	677		
Kulp	21.610	86		
Çapakçor	17.646	0		
Eruh	16.358	1.790	96	570
Hizan	20.000	5.000		0
TOPLAM	253.606	26.568	3.993	4.347

Tablodan da anlaşıldığı üzere; Bitlis Vilayeti'nin özellikle işgale uğramış Merkez Sancağı ve Muş Sancağı çok büyük bir nüfus kaybı yaşamıştır. Vilayette yaşayan insanların çoğu savaş ve göç esnasında hayatını kaybetmiştir. Millî Mücadele Dönemi'nde ve Cumhuriyetin ilanından sonra her ne kadar mültecilerin memleketlerine geri dönüşleri devam etse de bu vilayetler eski nüfus oranına ve mamur hallerine uzun yıllar kavuşamamıştır.

³⁴ Selvi, Cırık, "Millî Mücadelede Bitlis ve Çevresi", s.205-231.

2.3. Ekonomik ve Siyasi Durum

Millî Mücadele'de Doğu Anadolu vilayetlerinin siyasi ve iktisadi durumunu anlayabilmek için Birinci Dünya Savaşı sırasındaki gelişmelerin tam olarak irdelenmesi gerekir. Zira Millî Mücadele'nin bütün merhalelerinde Birinci Dünya Savaşı'nın etkileri görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin savaşta ağır bir yenilgi alması, halkın maddi ve manevi şartlarını çok zorlaştırmıştır. Bu zorluklar etnik açıdan farklılıklar gösteren Bitlis ve çevresinde siyasi birçok olayın yaşanmasına da sebep olmuştur. Bitlis, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin güçlü bir şekilde teşkilatlandığı vilayetlerden biri olmasına rağmen İkinci Meşrutiyet'in ilanı ve 31 Mart Hadisesi'nden sonra zayıflayan devlet otoritesinin doğurduğu boşlukta, Ermeni çeteleri, Kürt aşiretleri ve nüfuzlu ailelerin çıkardığı çeşitli asayiş sorunlarıyla gündeme gelmiştir. Bitlis'te 1914 yılında patlak veren "Bitlis İsyanı" da bu kozmopolit yapı ve Ermenilerle ilgili yaşanan gelişmelerle ilgiliydi.

Millî Mücadele Dönemine doğru gidilirken, vilayetin içinde bulunduğu zorlukları, 11 Nisan 1918'da Bitlis'e vali olarak atanan Mazhar Müfit (Kansu) Bey hatıralarında bütün ayrıntısıyla anlatılmaktadır:³⁵

"...Yorgun, yoksul, mustarip, istila felaketlerinin bütün kahrına uğradığı yüzlerindeki ifadeden anlaşılan bir kitle, vilayet merkezi ve konağı yok. Halkı hicret halinde ve istila devrinin açtığı derin yaralarla mustarip... Siirt'te bir hafta kadar kaldım. Sonra Bitlis'e gidildi. Fakat ne yazık ki, Bitlis'i hayal ettiğimden çok daha kötü bir halde bulmuştum. Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün refah ve imkânlarından faydalanmış olarak gelişen ve doğu şehirlerimizin en mamurlarından biri olan Bitlis, bir harabeden farksızdı. Rus işgali şehri yakıp yıkmıştı, Ermeni çetelerinin katliamları ve göç vilayet merkezinde insan ve aile bırakmamıştı. Şehirde ve harabeler arasında sayıları 200'ü geçmeyen insan bulduğumuzu söylersem, buna asla hayret edilmemelidir. O insanlar da açlıktan, her çeşit yoksulluktan perişan ve bitkin bir haldeydiler. Hoş, biz de hemen bu aç ve bitkin insan grubu arasına dahil olmuştuk."

Kansu'nun anlattığı bu durumu, Mustafa Kemal Paşa 10-21 Kasım 1916 tarihlerinde Bitlis'i ziyaretinde görmüş, şehri "Pompei Harabelerine" benzetmişti. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bölgenin en önemli ve mamur şehirlerinden biri olan Bitlis'i, Rus General Maslofski, "Bitlis, Bitlis Vilayeti'nin merkezi ve 40 bin nüfuslu olup geçidin şimal kısmında ve Muş ovasından Siirt tariki ile Diyarbakır ve Musul'a giden yolun üzerinde olan güzel bir şehir..." şeklinde tasvir etmişti. Bitlis'ten 20 Eylül 1918 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne çekilen bir telgrafta da; "Bitlis kasabasının altı bin hanesinden yalnız üç yüz kadarı kâbil-i iskân bir halde kalıp diğerleri harap olmuştur" deniliyordu.³⁶

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Bitlis Vilayeti, eğitim, ticaret, adliye, sağlık ve devlet kurumları bakımından her türlü imkâna sahip; nüfus bakımından da kalabalık bir şehirdi. Eldeki verilere göre 1913-1914 yıllarında Bitlis Vilayeti'nde 83 genel okul, 80

³⁵ Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadra Atatürkle Beraber*, s.2-7.

³⁶ Suat Özdağ, *Millî Mücadele Dönemi'nde Bitlis*, s. 126-136.

özel okul olmak üzere toplam 163 iptidai okul bulunuyordu.³⁷ Ancak savaş bittiğinde vilayette hiçbir okul bulunmuyordu. Bitlis Mebusları Resul Sıdkı ve Sadullah Fevzi beyler bu konuyu TBMM gündemine taşımışlar, 4 Temmuz 1920'de Meclis Riyaseti'ne verdikleri takrirde; Bitlis'te hiçbir mektep olmadığından bu eksikliğin giderilmesi için Bitlis'te dört iptidai (ilkokul) mektebin kurulmasını talep etmişlerdir.³⁸ Bu takriri müzakere eden Maarif Encümeni, 14 Temmuz 1920 tarihli TBMM oturumunda Maarif Vekili Rıza Nur imzalı bir yazı ile bu talebe cevap vermiş, iptidai mekteplerin kurulması Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu gereğince o bölgede bulunan ahaliye ait olduğundan gereğinin yapılması için Bitlis Vilayeti'ne tebligat yapıldığı belirtilmiştir. ³⁹ Kısacası Bitlis'te yeni okullar açmak işi, yorgun ve çaresiz Bitlis halkına bırakılmıştır.

Bitlis'te çevre vilayetlere nazaran daha fazla mahkeme bulunmasına rağmen (vilayet genelinde savaştan önce 39 mahkeme vardı), mahkemeler cereyan eden asayiş olaylarının fazlalığından dolayı yetersiz kalıyordu. Savaş esnasında Bitlis'te bir de Divan-ı Harp açılmış ve burada birçok yeni davaya bakılmıştı. Bitlis'in Ruslar tarafından işgalinden sonra buradaki mahkemeler ve baktıkları davalar Diyarbakır'a nakledilmiştir. Rus işgalinden sonra bölgedeki hukuk işleri bir türlü yoluna girmemiş, devam eden bu aksak adliye sistemi ancak Cumhuriyet'in ilanından sonra yeni şekliyle kurulmuştur. Mahkemelerin açılmamasının en önemli sebeplerinden biri de adli konularda yetişmiş memur bulunamamasıydı. Bitlis Vilayeti'nde görevli memurlar maaşlarını alamadığı için işe konusunda büyük sıkıntı yaşamış, bölgeye yeni memur gelmediği gibi gelmiş olanlar da buradan ayrılmak istemiştir.

Tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomik yapı arz eden Bitlis Vilayeti'nde yeni sosyal ve iktisadi hayatı kurmak pek kolay olmamış, durumun normalleşmesi asayiş olaylarından dolayı onlarca yıl almıştır.

3. Vilayetteki Cemiyetler ve Faaliyetleri

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Vilâyât-ı Sitte'nin Ermenilere verilmesi söz konusu olmuştu. Bu tehlikeye karşı da İstanbul'da bulunan doğu vilayetlerinin temsilcileri Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ni kurmuşlardı. Erzurum'da kolordu komutanlığı görevine başlayan Kâzım Karabekir Paşa, doğu temsilcileri ile iletişime geçerek bu cemiyetin şubelerinin açılması için telkinlerde bulunmuştur. Yapılan bu görüşmeler sonuç vermiş, Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin şubeleri Bitlis, Van ve Diyarbakır'da açılarak çalışmalara başlamıştır. Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Bitlis Şubesi Müftüzade Mahmut Nedim Efendi başkanlığında kurulmuştur. Cemiyet, Bitlis Vilayeti'nde şu kişilerden teşekkül etmişti: Reis Müftüzade Mahmut Nedim Efendi; üyeler

³⁷ Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara: Ocak Yayınları, 1996, s. 282.

³⁸ TBMM ZC, Devre:1, Cilt:2, 27. İçtima (4.7.1336/1920), s. 172.

³⁹ TBMM ZC, Devre:1, Cilt:2, 34. İçtima (14.7.1336/1920), s. 327-328.

Dertsunduk Şehizade Şeyh Abdulgani Efendi, Nalbantzade Hakkı Efendi, Recep Ağazade Zeynettin Efendi, Hacı Babuzade Mehmet Nuri Efendi, Kalelizade Şevket Efendi, Hersanlı Hamdi Bey, Zülfikar Ağazade Abdülmecit Ağa, Bilal Ağazade Sadullah Ağa, Faris Ağazade Osman Ağa. Hizan Kazası Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti şu kişilerden teşekkül etmişti: Reis: Küfrevizade Abdülbaki Efendi, üyeler: Meclis-i İdare-i Vilayet azasından Abdülmecid Efendi, eşraftan Osman Sadullah Efendi, eşraftan Şevket Efendi, Zeyneddin Efendi, Hamdi Efendi, Hürşit Efendi, tüccardan Yaşar Efendi, tüccardan Mahmut Efendi.⁴⁰

Bitlis'te benzer teşkilatlanmanın kadınlar arasında da oluşturulması için çalışmalar yapılmıştır. Anadolu'da bu çalışmaların en etkili merkez Sivas olmak üzere Melek Reşit ve Şefika Kemal Hanım tarafından oluşturulan "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti"dir. Bu cemiyetin Anadolu'nun tüm şehirlerinde şubelerinin açılması için harekete geçen Şefika Hanım, bu çerçevede Bitlis ve Diyarbakır vilayetlerine birer yazı göndermiştir. Bitlis Valisi'nden cemiyetin bir şubesinin kurulmasını isteyen Şefika Hanım çektiği telgrafta cemiyetin amacını, "...zavallı memleketimizin haksız işgallerden, ötede beride yapılan zulümlerden kurtulması için çalışmaktan ibaret olduğu..." şeklinde izah etmişti.⁴¹ Bitlis Valiliği bu konuda teşebbüse geçmiş, ancak cemiyetin bir şubesini Bitlis'te açmak mümkün olmamıştır.

Millî teşkilat konusunda Bitlis'te Müftü Abdülmecid Efendi önde gelen liderlerdendi. Vilayette millî cemiyet içinde Müftüzade Mahmut Nedim (Başkan), Kalelizade Şevket, Hacı Babuzade Nuri, Şeyh Abdülgazi Efendiler görev almışlardır. İstanbul hükûmeti Millî Mücadele aleyhtarları fetvalar hazırlayıp yayınlamasından sonra Mustafa Kemal Paşa ve Meclis'te harekete geçip karşı bir fetva hazırlatmıştı. Bu fetvanın altında birçok din adamı ve müftünün imzası bulunduğu gibi o zamanki Bitlis Müftüsü Abdülmecid Efendi ve Hizan Müftüsü Abdülmecid Zeki Efendi'nin de imzası bulunmaktadır.⁴²

Bitlis'te bu millî teşkilat dışında bir de bağımsız bir devlet olarak Osmanlı Devleti'nden ayrılmak isteyen grupların kurduğu cemiyetlerin şubeleri vardır. Mondros Mütarekesi'nin getirdiği kargaşa ortamı içinde 17 Aralık 1918'de Kürt Teali Cemiyeti kurularak Bitlis ve çevresinde de faaliyete başlamıştır. Cemiyet'in kurucusu Osmanlı Ayan Meclisi üyesi Seyyid Abdülkadir Efendi'dir. Mondros Mütarekesi'nin Osmanlı yönetimini olumsuz yönde etkilemesi üzerine gizli ve açık şekilde yürüttüğü çalışmaları için daha geniş hareket imkânı bulan cemiyet, başlangıçta kendisini 1908'de kurulan ve Osmanlılık ideolojisine bağlı olan Kürt Teâvün ve Terakki Cemiyeti'nin devamı gibi göstererek bir hayır cemiyeti izlenimini uyandırmaktaydı. Cemiyetin başlangıçtaki bu

⁴⁰ Tarih Araştırma Topluluğu, "Millî Mücadele Döneminde Müdafaa-i Hukuk Teşkilatları," Belgelerle Türk Tarih Dergisi, sayı:19 (1986), İstanbul, s.36.

⁴¹ Bekir Sıtkı Baykal, "Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti", Atatürk Araştırma Dergisi, I/3 (Temmuz 1985), Ankara, s.698.

⁴² Ali Sarıkoyuncu, *Millî Mücadelede Din Adamları*, C. 1, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012, I, s. 16-26, 51, 157.

amacının millî Kürtlük davası güdülmesine ve şark vilayetlerinin Ermenistan'a katılması teşebbüslerine karşı iyi bir siyasi tedbir olacağı düşünülmekteydi. Cemiyetin Osmanlı camiasından ayrılık niyetleri olmadığı ifade edilmişti.⁴³ Bu nedendir ki cemiyet başlangıçta İstanbul Hükûmetince desteklendi.⁴⁴ Ancak cemiyetin asıl amacı, mütarekenin elverişli ortamından yararlanarak İngiliz mandası altında bağımsız bir Kürt devleti kurmaktı.⁴⁵

Cemiyet kurulduktan sonra hızla teşkilatlanma ve şubeler açma yoluna gitmiştir. Kürt Teali Cemiyeti Reisi Seyyid Abdülkadir'in, Kürt nüfusun yoğun olduğu Doğu ve Güney Bölgesinde yapılanma için Emin Ali Bedirhan'la beraber girişimde buldukları görülmektedir. Kürt Teali Cemiyeti İstanbul'da yapılan bir toplantı sonucunda Anadolu'da örgütlenmeye gitme kararı aldı ve cemiyet doğuda Kürtlerin yoğun yaşadığı birçok şehirde şube açtı. Partinin propagandasının *Serbesti* gazetesi tarafından yürütüldüğü ve Diyarbakır, Harput, Siirt, Malatya ve Dersim'de şubeler açtığı bilinmektedir.⁴⁶ Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin Bitlis merkez sancağında şubesinin açıldığına dair elimizde herhangi bir belge bulunmamaktadır. Ancak Siirt Sancağı'nda şube açmış olan cemiyetin kısa süre sonra bu şubesini kapattığı görülmüştür.⁴⁷

4. İşgallere Karşı Bitlis'ten Tepkiler

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali edilmesi tüm Anadolu'da olduğu gibi Bitlis'te de çok sert tepkilerle karşılanmıştır. Bitlis'ten 21 Mayıs 1919'da Sadaret'e iki ayrı telgraf gönderilmiştir. Bitlis'in ileri gelenlerinden eski mebus Sadullah, Müftü Abdülmecid, Sulhâde Abdulkadir, Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa, Hazur Aşireti Reisi Rıza, Belediye Reisi Subhi imzalarını taşıyan telgrafta, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali protesto edilmiş ve bu işgalin ortadan kaldırılması için Bitlislilerin hayatlarını fedaya hazır oldukları bildirilmiştir.⁴⁸

Hadisat gazetesinde yayınlanan "Osmanlı Ruhu" başlıklı haberde ise Bitlis'ten birçok imzanın bulunduğu bir telgrafın Sadaret'e gönderildiği belirtilmekteydi. Bitlisliler bu telgrafta; "Yüzde doksanı Müslüman bulunan ahalinin hukukunun Wilson'un ilan ettiği prensiplere tevfiken teslim edilmesi gerektiğini, vilayetin bir bütün olduğunu, küçük bir kısmının dahi terki veya ayrılmasının en kesin prensiplere karşı bariz bir haksızlık teşkil

⁴³ Oktay Bozan, "Diyarbakır Kürt Teali Cemiyetinin Faaliyetleri", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, C. 2, Ankara: Manas Yayınları, 2019, s. 405-430.

⁴⁴ İsmail Gölbaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, İstanbul: Doz Yayınları, 1991, s.12.

⁴⁵ Salâhi R Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995, s.26; Mim Kemal Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı EWC Noel'in Faaliyetleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988, s. 9.

⁴⁶ Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan (1918-1958)*, İstanbul: Doz Yayınları, 1992, s. 41; Bozan, Diyarbakır Kürt Teali Cemiyeti, s.405-430.

⁴⁷ Bozan, Diyarbakır Kürt Teali Cemiyeti, s.405-430.

⁴⁸ Haluk Selvi, Bülent Cırık, *Millî Mücadelede TBMM'ne Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, Ankara: TBMM Yayınları, 2013, s.109.

edeceğini, binlerce Müslüman'ın vatanı olan bu memlekete karşı haksızlık yapılmamasını ve daimî surette Osmanlı hâkimiyetine bağlı kalacaklarını" ifade etmişlerdir.⁴⁹

Doğu ve Güneydoğu'da ayrılıkçı hareketleri destekleyen İngilizlere gerek ahali gerekse aşiret liderleri karşı çıkmış ve hatta onlarla mücadele etmiştir. Yine Fransızların Maraş, Urfa, Adana ve Antep dolaylarında yaptıkları işgaller ile başladıkları zulüm ve eziyetler sadece bu bölge halkları tarafından değil tüm Anadolu'dan tepkiler görmüştür. Suriye Mukavenamesi ile İngilizlerin işgal bölgelerini Fransızlara devretmeleri Bitlis'in önde gelen kişileri tarafından protesto edilmiştir. Müftü Abdülhamid, ulemadan Abdurrahman ve Mehmed, Küfrevîzade Baki, eşraftan Osman Sıtkı, Müftüzade Sadullah ve Hüseyin efendilerin imzasını taşıyan 17 Kasım 1919 tarihli telgrafta, vatanın bu mühim parçasının büsbütün tahliyesiyle adalet tatbiki beklenirken İngilizler tarafından Fransızlara terki, uzun bir esaret hayatının başka biriyle değiştirilmesi, adaletin ayaklar altına alınması, milletin ilerleme yolunda bir engel olacağı, bu hareketin milletin kalbinde büyük bir nefret uyandıracığı, bu durumu bütün milletin reddettiği, tarihen, iktisaden ana yurdun ayrılmaz bir parçası olan vatanın işgaline nihayet verilerek adaletin uygulanması isteniyordu.⁵⁰

7 Şubat 1920'de Musul, Diyarbakır ve Bitlis bölgesinde bulunan aşiret reisleri, işgalleri protesto için Fransız ve İngiliz birlikleri komutanlıklarına telgraf çekmişlerdi.⁵¹ XIII. Kolordu Kumandanlığı üzerinden çekilen telgrafta şu ifadeler yer alıyordu:

"...Fransız ve İngiliz işgal ve mezalimi Cizre'de içtima eden Musul, Diyarbakır ve Bitlis Vilayeti'ndeki en büyük aşiret reisleri tarafından on altı imza ile protesto edilmiştir. Bu telgrafnâmede İmadiye, Akra, Zubarâ ve Revandîz'dan İngilizlerin çıkarıldığı ve hükûmet-i Osmâniye'ye iltihâk eyledikleri, Wilson Prensiplerinin tamamen tatbiki ve Ermeni ve Rum komitelerinin mezalimi, İstanbul ve Boğazlar meselesindeki menâfi ve Hakimiyet-i Osmâniye'yi muhil haberler ve Kürt Teâlî Cemiyeti'nin efkâr ve iftirâk-cûyanesi kemâl-i nefretle bahs ve izah olunmaktadır. İmzalar arasında Bitlis Vilayeti'nin en müteneffiz Kürt ümerâlarının isimleri vardır. Elaziz'de büyük miting akdedilerek İzmir, Maraş, Adana mezalimi protesto ve sulhun bir an evvel akdini, Wilson Prensiplerinin tatbiki talep olunmuştur. Maraş mezalimi daha çok taraftan protesto edilmiştir..."⁵²

⁴⁹ *Hadisat*, 3 Mayıs 1919, No:123. Bkz; İbrahim Eğilmez, *Hadisat Gazetesi'ne Göre Millî Mücadele'nin Başlangıç Devresi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2006, s.76.

⁵⁰ *İrade-i Milliye*, 17 Kasım 1919, No: 12.

⁵¹ *Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi*, s. 229.

⁵² ATASE. ATAZB, K.30, G.56.

Bitlis'te aşiretler tarafından işgaller protesto edilirken aynı zamanda Bitlis Vilayeti'nden hem askerler hem de gönüllüler bizzat Güney Cephesi'nde mücadeleye katılmıştır.⁵³

5. Erzurum ve Sivas Kongresi'nde Bitlis Delegatesi

Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk ı Milliye Cemiyeti'nin birlikte tertipledeği Erzurum Kongresi, toplantı şekli bakımından mahalli bir kongre olmasına rağmen, alınan kararlar bakımından Osmanlı Devleti'nin tamamını ilgilendiren bir kongredir.⁵⁴ Aynı zamanda Doğu Anadolu'nun geleceğini belirleyecek olan bu kongreye Bitlis'ten iki temsilci katılmıştır.⁵⁵ Bunlar; İsmail Efendi ve Emekli Binbaşı Süleyman Bey'dir. Bu iki üye dışında kongreye katılmadıkları halde Heyet-i Temsiliye'ye Bitlis'ten Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Bey ve Bitlis Sabık Mebusu Sadullah Bey de üye olarak seçilmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa her iki isme Heyet-i Temsiliye'ye seçildiklerine dair bir telgraf göndererek bilgilendirmiştir.⁵⁶ Mutki Aşireti Reisi hasım aşiretlerin herhangi bir tecavüzüne uğramak endişesi ile kongreye gelmemiştir. Sadullah Efendi de rahatsız olduğu için mazeret beyan etmiş ve kongreye katılmamıştır.⁵⁷

Erzurum Kongre kararları tüm millete duyurulurken, Mustafa Kemal Paşa da doğu vilayetlerinde kolordu komutanlığı yaptığı sırada tanıdığı bazı aşiret reislerine Millî Mücadele'yi anlatmak ve destek istemek için mektuplar yazmıştır. Mustafa Kemal Paşa ilk mektubu 10 Ağustos'ta Mutki Aşiret Reisi Musa Bey'e göndermiştir.⁵⁸ Mustafa Kemal Paşa bu mektubunda aşiret reisi Musa Bey'in devlet, millet, vatan uğrunda eski fedakârlıklarını belirterek Bitlis'in geri alınmasında orduya yaptığı yardımları ve düşmanın Mutki'den çıkarılmasında gösterdiği gayretleri takdirle dile getirmekte ve bugün de iyi niyetle imzalanan mütarekeyi düşmanların çok kötü tatbik ettiklerini, milleti köle haline getirmek ve ata yadigârı anavatani Ermenistan yapmak istediklerini anlatmaktadır. Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin kurulmakta olduğunu, Erzurum Kongresi'nin yapıldığını, kongrede millî birliği temsil edecek bir Heyet-i Temsiliye seçildiğini, birlikte bu kurula üye olduklarını, kongre sonunda yayınlanan beyanname ile kurulacak Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne ait nizamnameyi elden gönderdiğini bildirmekte ve hemen bölgede teşkilatın kurulup geliştirilmesini, hiç kimsenin müdahale ve muhalefetine müsaade edilmemesini, sivil ve asker makam sahiplerinden muhalefet edenler olursa "millî iradenin gösterilmesini" istemiştir.

⁵³ *Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi*, s. 312.

⁵⁴ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C-1, Ankara: Kültür Yayınları, 1993, s.22-23.

⁵⁵ Yücel Çil, *Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegatesi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005, s. 26-27.

⁵⁶ Telgrafın aslı şu şekildedir: "8 Ağustos 335. Bitlis'te mebûs-u esbâk Sadullah Efendi'ye; Hoyutlu Aşiret Reisi Hacı Musa Bey'e, Zât-ı âlileri Erzurum Kongresinde Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Heyet-i Temsilîyesi azalığına intihâb buyuruldu. Kongre mukarrerâtı derdest takdîm olunacak. Arz-ı hürmet ederim efendim." ATASE. ATAZB, K.17, G.22.

⁵⁷ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, I, İstanbul: 2010, s. 87.

⁵⁸ ATASE. ATAZB, K.17, G.22, B.22-1; Atatürk, Nutuk, C. 3, Vesika: 47, s.937-938.

Mustafa Kemal Paşa, 10 Ağustos'ta Bitlis'te Küfrevizade Şeyh Abdübakî Efendi'ye,⁵⁹ 13 Ağustos'ta ise Sadullah Bey'e⁶⁰ ve Norşin'li Şeyh Ziyaüddin Efendi'ye⁶¹ birer mektup göndermiştir. Bu mektuplarda yine bu zatların yaptıkları hizmetler takdir edilmekte olup, Millî Mücadele'nin öneminden bahsedilmekte ve işgallere karşı teşkilatlanmaları istenmektedir.

Bitlis halkının Millî Mücadele'ye destek vermesinden rahatsız olan İstanbul Hükûmeti, Erzurum Kongresi'nde Heyeti Temsiliye'ye seçilen Sadullah Bey'e uyarıda bulunup diğer ahaliye ise gözdağı verdi. Dâhiliye Nezareti tarafından 20 Ağustos 1919 tarihinde gönderilen telgrafta şunlar yazılıydı: "Bu gibi harekât tebligat-ı vakıaya mugayir ve memleketçe pek muzır olduğunun gerek Sadullah Efendi'ye gerek sair icab edenlere bu babda evvel ve ahir vaki olan tebligatımdaki esbâb ve delâile istinâden ifhâm ve îzahı ile bu misillü tahrikâta kapılmamaları esbâbının istikmâli."⁶²

İstanbul Hükûmeti'nin bu tehditlerine boyun eğmeyen Bitlis temsilcileri Sivas Kongresi'ne de destek verdiler. Sivas Kongresi, 4 Eylül 1919 Perşembe günü salonda bulunan 25-30 delegenin katılımıyla Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında başladı, bir hafta içinde gelen delegelerle sayı 38'e kadar çıktı. Ülkenin içinde bulunduğu zor şartlardan dolayı birçok merkezden delege Sivas Kongresi'ne iştirak edemedi.⁶³

Sivas Kongresinin toplantı tutanaklarında Bitlis delegelerinin katılım sağlandığına dair herhangi bir bilgi yoktur, fakat XIII. Kolordu Kumandanlığı tarafından Erzurum Kongresi için III. Ordu Müfettişliği'ne hitaben 9 Temmuz 1919 tarihinde çekilen telgrafta, Sivas Kongresi'ne Bitlis'ten üye olarak Posta Müdürü Abdülbaki Efendi'nin seçildiği ve yola çıktığı bildirilmiştir.⁶⁴ Ayrıca XIII. Kolordu Kumandanlığı tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen 13 Eylül 1919 tarihli telgrafta, geri dönen Bitlis delegelerinin çalışmaya başladığı rapor edilmiştir.⁶⁵

⁵⁹ Nutuk, C. 3, Vesika 48, s.939-940.

⁶⁰ Nutuk, C. 3, Vesika 50, s. 941.

⁶¹ Nutuk, C. 3, Vesika 52, 942-943.

⁶² BOA. DH. ŞFR.102/216.

⁶³ Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'ne katılım konusunda Kâzım K. Karabekir'e yazdığı cevapta şöyle diyordu: "(Sivas Kongresi) Gerçi Heyet-i Temsiliye de halen Erzurum, Erzincan, Canik, Sivas ve ahiren iltihak etmiş. Diyarbakır'den maada Şarkî Anadolu'nun bazı vilayetlerinden henüz tayin olunan murahhaslar hazır değildir. Fakat Elâziz, Bitlis kongre mukarreratına tamamen itimadını beyan etmiştir." (Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1995, s. 271.); Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi*, C. 2, İş Bankası Yayınları, s. 67.

⁶⁴ Telgrafın aslı şu şekildedir: "(ATASE. İSH. D. 335/4-1, F. 14- 25) Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne... "Bitlis Vilayeti'nden Erzurum Kongresi'ne, Siirdli Mehmed Said ve Sivas Kongresi'ne Posta Müdürü Bitlisli Abdülbaki Efendiler intihab edildikleri ve her ikisinin, müteheyyi-i hareket bulunduğu, Bitlis Vilayeti'nin iş'arına atfen, ma'ruzdur. Harekât 23132. Fi 9.7.(.335/1919) XIII. Kolordu Kumandanı Cevdet." (Kırzioğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 175.)

⁶⁵ Diyarbakır XIII. Kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey'in 13 Eylül 1919 tarihli şifre telgrafı; Sivas'ta 3. K. Kumandanlığı'na... Diyarbakır, 13 Eylül 133. Elazığ, Malatya, Siverek, Mardin, Maden, Siirt, Silvan, Bitlis de kongre mukarreratını aldılar. Peyderpey neşrediyorlar. Burada herkes okudu, fakat matlup teşkilat mucibince hiçbir yerde henüz Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşekkül etmemiştir. Bu teşkilatı icra için, vazife ve sıfat-ı memuriyeti müsait birisinin ciddi çalışması lâzımdır, aksi halde herkes yalnız malumattar

Mustafa Kemal Paşa 15 Eylül 1919'da 13. Kolordu üzerinden Bitlis'e bir telgraf çekerek Sadullah Bey ve Musa Bey'e Sivas'a gelmeleri konusunda çağrıda bulunuyordu:

"...Ahval-i hâzıra-i fevkalade dolayısıyla Umum Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namına müntehap Heyet-i Temsiliye Sivas'ta toplandı. Zat-ı âlilerinin de hemen Sivas'a hareketle heyete iltihakınız pek lüzumlu görülmektedir. Şu kadar ki yine makasid-i vataniye ve millîye için orada bizzat çalışmaları daha mübrem ve muvafık görülüyorsa hale göre karar vererek neticenin heyetimize sürat-i işarı rica olunur.

Heyet-i Temsîliye namına Mustafa Kemal."⁶⁶

13. Kolordu Kumandanı, Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafına 12 Ekim 1919 tarihinde verdiği cevapta şöyle yazıyordu: "...Mutkili Musa Bey'den henüz cevap gelmedi. Bitlis'teki Sadullah Efendi'den alınan ve davet-i vakiyeye icabet edemeyeceği esbabını muhtevi olan cevap hulasaten ber-vech-i âti maruzdur..."⁶⁷ Bu telgrafta ayrıca teşkilat çalışmalarından ve Sivas Kongresi'nde alınan kararların halka neşrinden bahsedilip vilayetin durumu hakkında ayrıntılı bilgi veriliyordu.

Sadullah Efendi, Sivas'ta Heyet-i Temsiliye Riyaseti'ne çektiği telgrafta, Heyet-i Temsiliye üyeliği gibi mukaddes bir göreve seçilmiş olmasından duyduğu memnuniyeti dile getirdikten sonra, bazı sebeplerden dolayı memleketinden bir müddet için ayrılamayacağını, bu durumunun kabul edileceğini ümit ettiğini bildiriyordu. Mustafa Kemal Paşa, Sadullah Bey'in bu talebini kabul ederek Bitlis'te millî teşkilatın güçlendirilmesi ile ilgilenmesini istiyordu.⁶⁸

Sivas Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal Paşa'ya Bitlis'ten birçok destek telgrafları gönderilmiştir. Bitlis'in ileri gelenlerinden meşayih-i Nakşibendiye'den Muhammed Ziyauddin Efendi 1 Ekim 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya tebrik ve destek amaçlı bir telgraf göndermiştir.⁶⁹ Mustafa Kemal Paşa da 30 Kasım 1919 tarihinde Sivas'tan yazdığı şu telgraf ile Muhammed Ziyâuddin Efendi'ye teşekkür mahiyetinde cevap vermiştir:

"Bitlis'te meşâyih-i Nakşibendîye'den Muhammed Ziyauddin Efendi Hazretlerine.

Vatan ve milletin halas ve saadeti uğrunda ahali-i muhteremenin tenvîr ve irşadı hususunda ibraz buyurmakta oldukları himemât-ı dindarâne ve fâzilânelerine arz-ı teşekkürât eyleriz. Hazret-i Allah sizler gibi mürşidîn-i kirâmı bu millet-i necîbeye her an rehber-i saadet eylesin.

olması ile kalacaktır. Silvan'da Sadık Bey teşkil arzusunu izhar ediyor. Bitlis vilayeti murahhasları avdet ederek maksadı neşr ve izah etmişlerdir, en geri Elazığ vilayetidir..." (Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi*, C. 2, s. 224.)

⁶⁶ ATASE. ATAZB, K.7, G.74, B.74-1.

⁶⁷ ATASE. ATAZB, K.7, G.79, B.79-1.

⁶⁸ ATASE. ATAZB, K.7, G.73, B.73-1; K.7, G.78, B.78-1.

⁶⁹ ATASE. ATAZB, K.3, G.28.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal.”⁷⁰

Hizan Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Reisi Selahaddin Bey tarafından 6 Kasım 1919 tarihinde Sivas Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Riyaseti'ne çekilen telgrafta ise şu ifadeler yer verilmiştir: “Vasi mikyasta cemiyetimiz teşekkül etti. Bütün mevcudiyetimiz ile verilecek emre malen ve bedenlen amade bulunduğumuz maruzdur.” Mustafa Kemal Paşa bu telgrafa verdiği cevapta, ilgilerine teşekkür ettikten sonra Siirt idare heyetiyle irtibatla bulunarak nizamname ve beyanname almalarını istiyordu.⁷¹

Yine Bitlis'ten Bitlis Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve ahaliden birçok kişi, Millî Mücadele'ye destek amaçlı 15 Kasım 1919 tarihinde Sivas Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Riyaseti'ne çektikleri telgrafta, Sivas Kongresi'ne desteklerini, Kürtçülük çalışmalarına tepkilerini ifade etmişler ve altı yüz yıllık kardeşliğe vurgu yaparak şu cümlelere yer vermişlerdir:

“...Umumen Kuvâ-yı Milliye'ye iltihak ederek camia-i Osmaniyeye ve makam-ı mualla-i hilafetpenahiye karşı beslediğimiz rabita-i itikadiyemizle ebediyen devam ve muhafazasına azmetmiş olduğumuzu arz eyler ve bu gibi iftirak-cuyane efkâr ve metalibi nefretle reddeyleriz.”⁷²

Mustafa Kemal Paşa bu destek telgraflarından çok memnun kalmış, Bitlis'teki Millî Mücadele teşkilatlanmaları ile ilgili durumu yakından takip etmiş ve güvendiği kişilerden sürekli bilgi almıştır. 8 Kasım 1919 tarihinde Heyet-i Temsiliye azasından Musa Bey'e çektiği telgrafta, millî teşkilatlanmaların durumunu sormuş ve bilgi istemiştir: “Teşkilat ne dereceldedir? Şimdiye kadar olduğu vecihle gerek Mutki ve gerekse mücavir mintikada asayişin emr-i muhafazasında himmet ve gayret-i âlileri hasseten rica olunur.” Hacı Musa Bey, verdiği cevapta kuvvetleriyle ve ailesiyle elinden gelen desteği verdiğini açıklayacaktır.⁷³

Erzurum ve Sivas Kongresi ile Anadolu'nun bütün bölgelerinde güçlü bir teşkilat kurmak isteyen Mustafa Kemal Paşa, Bitlis'teki bağlantıları ile vilayet çevresinde bunu gerçekleştirmişti diyebiliriz.

6. Millî Mücadele'de Bitlis Mebusları

2 Ekim 1919'da istifa eden Damat Ferid Paşa kabinesinin yerine Millî Mücadele'ye taraftar olan Ali Rıza Paşa kabinesi kurulduktan sonra, 9 Ekim 1919'da “Mebuslar Seçimine Mahsus Kararname” yayınlamış ve bu kararname telgraflarla illere

⁷⁰ ATASE. ATAZB, K.3, G.28.

⁷¹ ATASE. ATAZB, K.3, G.29.

⁷² Telgrafta imzası bulunanlar şunlardı: Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye azasından Sadullah, Ulemadan Sadi, Müftü Abdulmecid, Küfrevi Şeyhzade Baki, Eşraftan Ahmet Sırrı, Meşayihden Şeyh Muhyiddin, Belediye Reisi İzzet, Ulemadan Abdurrahman, Mütahayyizandan Salih, Eşraftan Ömer. (ATASE, ATAZB, K.11, G.22.)

⁷³ ATASE. ATAZB, K.3, G.31.

duyurularak seçimlere başlanılmasını istenmiştir.⁷⁴ 1919 seçimleri 15 vilayet, 35 mülhak liva ve 16 müstakil livada yapılmıştır.⁷⁵ Bitlis'teki seçimler genel olarak sakin geçse de bazı siyasi entrikaların ve çekişmelerin yaşandığını çeşitli makamlar arasındaki yazışmalardan anlamaktayız. Özellikle kendini mebus seçtirmek isteyen vali vekilleri Bitlis seçimlerinde birçok olayın yaşanmasına sebep olmuşlardır.⁷⁶

Mustafa Kemal Paşa ve Müdafaa-i Hukuk taraftarları seçimleri yakından takip etmekte ve Millî Mücadele taraftarı kişilerin seçilip meclise gitmesi için çaba sarf etmekteydiler. Bu minvalde 9 Kasım 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından "Bitlis Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi Riyâseti'ne" ve "Bitlis'te Heyet-i Temsiliye azasından Sadullah Beyefendi'ye" hitaben çekilen telgrafta, cemiyet adına mebus adayı olan kişilerin salâhiyeti ve seçilme durumu hakkında acil bilgi verilmesi talep edilmekteydi.⁷⁷

Mutki Aşiret Reisi Musa Bey, 15 Kasım 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben çektiği telgrafta, Bitlis Vilayeti aşiretlerinin hep beraber Osmanlı Padişahına ve Müdafaa-i Milliye Heyet-i Temsiliyesine tabi olduklarını, İngiliz parası ile ihanet etmeyeceklerini belirterek, mebus intihabı için ileri sürecekleri isim varsa bildirilmesini istemişlerdi.⁷⁸

Yapılan çalışmalar sonunda son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Bitlis'ten Müftüzade Sadullah Efendi ve Nüfus Müdürü Resul Sıddık Beyler mebus olarak seçildiler.⁷⁹ Mustafa Kemal Paşa, Bitlis'ten seçilen mebuslara bir tebrik telgrafi çekmiş, bu tebrik telgrafına cevaben Bitlis Mebusu Resul Sıddık Bey de Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben 10 Ocak 1920'de şu telgrafi göndermiştir:

"Tebrîkinize arz-ı teşekkür ile takdîm-i ta'zimât eder ve milletin tahlisi için arzuyu millîye muvafık bir surette çalışılacağı ve bu hususta icab edecek her türlü fedakârlıktan çekinmeyeceğimi arz eylerim efendim."⁸⁰

Seçim süreci tamamlandıktan sonra İstanbul'a gidecek mebusların Ankara'da bulunan Heyet-i Temsiliye ile görüşerek fikir alışverişinde bulunmalarını isteyen Mustafa Kemal Paşa, 3 Ocak 1920'de Bitlis'te Heyet-i Temsiliye azasından Mebus Sadullah Beyefendi'ye hitaben yazdığı telgrafta; "Teâti-yi efkâr edilmek üzere Kânunusaninin beşinci gününden itibaren Ankara'yı teşrîfinizi ricâ ederiz efendim"⁸¹ diyor ve Bitlis'ten seçilen mebusları Ankara'ya davet ediyordu. Bitlis'ten mebus olarak seçilen Müftüzade Sadullah Efendi ve

⁷⁴ Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi*, C. 2, s. 225

⁷⁵ Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2004, s. 291.

⁷⁶ Suat Özdağ, "Bitlis'te 1919 Meclisi Mebusan Seçimleri ve Yaşanan Olaylar" *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 86 (2021), s. 569-582

⁷⁷ ATASE. ATAZB, K.19, G.180.

⁷⁸ ATASE. ATAZB, K.19, G.188.

⁷⁹ ATASE. ATAZB, K.19, G.242.

⁸⁰ ATASE. ATAZB, K.22, G.148.

⁸¹ ATASE. ATAZB, K.28, G.2.

Nüfus Müdürü Resul Sıddık Beyler, mesafenin uzak olması ve yol masrafları nedeniyle Meclis-i Mebusan çalışmalarına katılamamışlardır. Mebuslar yoldayken İstanbul işgal edilmiş Meclis-i Mebusan kapatılmıştır. Bu nedenle Bitlis Mebusları Ankara'da açılan TBMM'ye katılabilmişlerdir.

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgaline Anadolu'nun birçok şehrinden olduğu gibi Bitlis'ten de çok sert tepkiler gelmiştir. 20 Mart 1920'de Bitlis ahalisi adına Bitlis Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziye Reisi İsmail Bey, İstanbul'da İtilaf devletleri temsilcilerine iletmek üzere Sadaret'e gönderdiği telgrafta, İslamiyet'in yegâne dayanak noktası olan İstanbul'un Haçlı Seferlerini anımsatır şekilde işgalini protesto ettiklerini, Bitlis Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin işgalin ortadan kaldırılınca kadar azim ve iman ile çalışmaya karar verdiğini, Bitlis ahalisinin bütün Osmanlı milletini bu dini ve vatani vazifeye davet ettiklerini ifade etmiştir.⁸²

İstanbul'un işgal edilmesi ve Meclisi Mebusan'ın tatil edilmesi üzerine Ankara'da millî bir meclisin açılması için çalışmalara başlanmıştı. Ankara'da Millet Meclisi'nin açılması için alınan tedbirlerin başında, meclisle ve seçimle ilgili bir tebligat hazırlanıp bunun tüm yurttan yayınlanması gelmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1919'da vilayetlere, müstakil livalara ve Kolordu Kumandanlıklarına seçim hakkında yayınladığı bildirden sonra tüm seçim bölgelerinde olduğu gibi Bitlis'te de seçimler için ön hazırlıklara başlandı. Mustafa Kemal Paşa Bitlis'e çektiği telgrafta, seçimle ilgili malumat istemiş ve Bitlis Valisi Hüsnü Bey seçimlerle ilgili 23 Mart 1920'de gönderdiği telgrafta ayrıntılı bilgi vermiştir.⁸³ Hüsnü Bey, Heyet-i Temsiliye Riyaseti'ne çektiği 27 Mart 1920 tarihli telgrafta, liva merkezinde Millî Meclis seçimlerinin 3 Nisan'da biteceğini bildirmiştir.⁸⁴ Bitlis seçimleri 12 Nisan'da, Siirt livasında 20 Nisan'da, Muş livasında 15 Nisan'da ve Genç livasında da 20 Nisan'da sona ermiştir.⁸⁵ Yapılan seçimler sonucunda Bitlis Vilayeti'nden Büyük Millet Meclisi'ne Arif (Özdemir) Bey, Derviş (Sefünç, Zülfikarzade) Bey, Hüseyin Hüsnü (Orakçoğlu) Bey, Vehbi (Öztekin) Bey ve Yusuf Ziya (Koçoğlu) Bey seçilmişlerdir. Meclis-i Mebusan için seçilen iki mebusla birlikte Bitlis, TBMM'de yedi mebusla temsil edilmiştir.⁸⁶

TBMM'de Bitlis mebuslarının ülke sorunlarıyla yakından ilgilendikleri ve bu konularda birçok faaliyette bulunup Meclis kürsüsünde konuşmalar yaptıkları görülmektedir. Ayrıca mebuslar meclis tarafından kendilerine verilen birçok görevi de ifa etmişlerdir. Özellikle Millî Mücadele konusunda üzerlerine düşen her vazifeyi yerine getirip vatanın kurtuluşunda çok gayret sarf etmişlerdir. Meclisin 23 Nisan 1921 tarihli oturumunda, Bitlis mebusları Sadullah ve Arif Beyler ve diğer mebuslar, şark tarihinde mühim bir

⁸² ATASE. ATAZB, K.30, G.11.

⁸³ ATASE ATAZB, K.33, G.1, B.62.

⁸⁴ ATASE ATAZB, K.33, G.1, B.109.

⁸⁵ ATASE ATAZB, K.33, G.1, B.209.

⁸⁶ TBMM Albümü, 1920-1950, C. I, Ankara: 2010, s. 16; Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi*, C. 3, s.252.

inkılâbın müteşebbisi olan Büyük Millet Meclisi'nin açılış yıldönümü olması hasebiyle 23 Nisan tarihinin millî bayram olarak kabul edilmesini teklif etmişler, bu kanun teklifi aynı oturumda kabul edilmiştir.⁸⁷

Arif Hikmet Bey ve arkadaşları, Millî Mücadele boyunca göstermiş oldukları hizmetten dolayı Büyük Millet Meclisi memurlarının İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmeleri hususunda meclisin 15 Nisan 1923 tarihli oturumunda bir takrir sundular. Meclise sundukları takrir özetle şöyle idi:

“Millî İstiklal Mücadelemizde cephede ve cephe gerisinde mesbuk olanlara bu cidal-i mübareğin kıymettar bir yadigârı olmak üzere İstiklal Madalyası itası kanun-ı mahsusuna tevfikân icra edileceği tabiidir. Milletimizin en meşru ve en kudsi haklarla giriştiği bu hürriyet ve istiklal mücadelesinde Millet Meclisimizin ibraz ettiği mesaide Meclis Heyetinin geceli gündüzlü ifa eylediği bu hizmete bir nişane-i takdir olmak üzere Meclisin kuruluşundan Sakarya Muharebesine kadar en zor zamanda bilfiil Büyük Meclisin hizmetinde bulunmuş olan memurlara İstiklal Madalyası Kanununun birinci maddesinde kayıtlı olduğu vecihle İstiklal Madalyası itasını teklif eyleriz.”⁸⁸

Mecliste görüşülen bu teklif ancak II. Dönem TBMM’de kabul edilecek, Bitlis’ten de birçok isim bu madalyayı almaya hak kazanacaktır.

7. Askeri Başarıların Yankıları ve Millî Mücadeleyi Destekleyen Bitlislilere Verilen Madalyalar

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra işgale uğrayan Anadolu’da halk çok büyük sıkıntılar yaşamıştır. Millî Mücadele’nin başlaması ve vatanı işgalci güçlerden kurtarma çabaları hem halk için hem de vatanın istiklali için büyük önem arz ediyordu. Bu nedenle özellikle Batı Anadolu’da yaşanan askeri mücadele tüm Anadolu tarafından yakından takip edilmiştir. Yaşanan her zafer adeta Anadolu’da bayram havası yaşatmış ve ahali bu sevincini orduya ve Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği tebrik ve destek telgrafları ile dile getirmiştir. Tüm Anadolu’da olduğu gibi Bitlis halkı da zaferler sonrası çok büyük sevinçler yaşamış ve bu sevinçlerini paylaşmıştır. Nitekim daha önce Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi, TBMM’nin açılışı ve diğer Millî Mücadele faaliyetlerinde olduğu gibi Sakarya Savaşı ve Başkumandanlık Muharebesi günlerinde de Bitlis Vilayeti’nden TBMM’ne birçok destek telgrafi çekilmiştir.

İnönü’de kazanılan zafer üzerine Bitlis’ten, bölgenin dini lideri Küfrevizade Abdülbaki Efendi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Reisi Mustafa Kemal Paşa’ya hitaben 14 Ocak 1921’de gönderdiği tebrik telgrafında; “Asakir-i nusret müyessir-i Osmaniye’nin Garp Cephesi’ndeki büyük muvaffakiyetini zat-ı vilayetpenahiden telakki ederek zat-ı âlileri ve bütün Osmanlı ordusunu tebrik eder, devletlû İsmet Paşa hazretlerine saygılarımın takdimini rica eylerim.”⁸⁹ diyordu.

⁸⁷ TBMM ZC. Devre: 1, cilt: 10, s. 69-70.

⁸⁸ TBMM ZC. Devre: 1, cilt: 24, s. 152.

⁸⁹ Selvi, Cırık, *Millî Mücadelede TBMM’ne Anadolu’dan Çekilen Telgraflar*, s. 105.

Sakarya Zaferi'nden sonra yine Bitlis'ten Türkiye Büyük Millet Meclisine tebrik ve destek telgrafı gönderilmiştir. Bitlis Kalem Reisi tarafından 2 Ekim 1921 tarihinde "Ankara'da Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" hitaben çekilen telgrafta şu ifadeler yer alıyordu:

"Sakarya Muharebesi'nde milletin şanını yücelten ve Osmanlı gücünü hakkıyla ispat ve ihya eden ve bu uğurda cihat ve gaza eden zat-ı sami-i haydarane ve hüdapesendanelerinin gösterdikleri cesaret, basiret ve harp tedbirleri sayesinde kahraman ordumuzun devam eden muzafferiyetlerini ve muvaffakiyet-i devletlerinden dolayı uhdenize verilen gazilik unvanıyla müşirlik rütbesi tevcih buyrulduğu büyük bir iftiharla haber alındı. Kalem-i acizi ve mensupları adına tebriklerimi arz eder muvaffakiyetinizin devamına duacı olduğumuzu bildiririz."⁹⁰

Bitlis Vilayeti'nde toplumun her kesimi Millî Mücadele hareketine destek vermiş, ileri gelenlerle siyasi ve dini liderlerden oluşan bu kişiler doğu, batı ve güney cephelerindeki işgallerin durdurulması ve bunların vatan toprakları dışına atılması konusunda her alanda çalışma yapmış ve bölge halkının Millî Mücadeleye etkin katılmalarını sağlamışlardır. Harekete destekte ön plana çıkan şey, "Osmanlı Devleti etrafında birlikte yaşama arzusu" dur.

Bitlis'ten Sadaret'e, Hariciye Nezareti'ne, İtilaf devletlerine ve gazetelere gönderilen protesto telgrafları ile Meclis'e, Heyeti Temsiliye'ye, Hükûmete, Mustafa Kemal Paşa ve gazetelere gönderilen tebrik telgraflarında Millî Mücadele'ye destek veren kişilerin isimleri yazılıdır. Bu kayıtlara göre Bitlis ve çevresinde Millî Mücadele'ye destek veren dini ve siyasi liderler şunlardır: Bitlis Eski Mebusu Sadullah, Müftü Abdülmecid, Sulhzâde Abdulkadir, Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa, Hazur Aşireti Reisi Rıza, Belediye Reisi Subhi, Şemsizâde Abdülbaki, Eşraftan Yusuf, Arif, Abdulgani, Küfrevizade Abdülbaki, Garzan Kazası Belediye Reisi Mehmed Sıdkı, Bitlis Kadiri Şeyhlerinden Abdulkadir, Muş Eşrafından Hacı Halid, Şeyhlerden Mustafa, Eşraftan Hacı Abdülhamid, Sadık, Şemseddin, Sıdkı, Osman, Reşid, Hacı, Ulemadan Selami, Yusuf, Ahmed, Mahmud.

Bitlis Vilayeti, son yüzyılda yaşanan savaşlarda birçok şehit vermiştir. Millî Savunma Bakanlığı'nın arşivinde kayıtlı olan belgelerden elde edilen bilgilere göre Bitlis'ten 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ve Birinci Dünya Savaşı'nda yüzlerce şehit verilmiştir. Yine cephelerde ve cephe gerisinde çeşitli nedenlerle şehit olan binlerce Bitlislinin de ismi kayıtlarda bulunmamaktadır. Millî Mücadele başladığında hem Güney Cephesi'nde hem de Doğu Cephesi'nde hem askeri birliklerde hem de gönüllü olarak yüzlerce Bitlislinin savaşıp şehit düştüğü bilgisi bulunmaktadır, ama bunların çoğu kayıtlarda yer almamaktadır. Millî Mücadele'de cephede şehit düşen ve belgelerde ismi bulunan on iki Bitlisli bulunmaktadır. Şehitlerin isimleri şöyledir: Yakup oğlu Abdülaziz (Teğmen), Hasan oğlu Abdulkerim (Hasankadıoğlu), Hacı Ahmet oğlu Abdullatif Efendi, Mehmet oğlu Ahmet (Muhaciroğlu), Bekir Sıtkı oğlu Ahmet Niyazi Efendi, Yakup oğlu Aziz Efendi,

⁹⁰ Cumhurbaşkanlığı Arşivi (C.A.) A:VII-2-b, D:91, F:4-170.

Selim oğlu Bahos, Tahiroğlu Besim, Sefer oğlu Çeto, Mehmet Ali, Cino oğlu Sefer.⁹¹ Diğer taraftan cephelelerdeki fedakârlıklarından dolayı da Bitlis'ten birçok kişiye İstiklal Madalyası verilmiştir.

TBMM kayıtlarında yer alan Bitlis'ten İstiklal Madalyası alanlar ise şunlardır:⁹²

İsmi	Baba Adı	Şerit Rengi	Neden Verildiği
Hüseyin Fikri Efendi	İbrahim	Kırmızı	Afyonkarahisar, Dumlupınar Muharebatıyla düşmanın takibi esnasında hidemat-ı fedakaranesi sebk ettiğinden dolayı
Mehmed Tevfik Efendi	Hüseyin	Kırmızı	İbraz ettiği istiklal madalyası vesikasında bi'l-fil kıta başında asar-ı hamaset ve fedakari gösterdiğinden dolayı (TBMM'nin 13/10/1339 tarihinde vuku bulan 1. içtima-i senesi 35. içtima celsesinde karar verildiği yazılıdır)
Tayyar Vehbi Efendi	İsa	Kırmızı	Vazifesini düşman ateşlerinin en vahim zamanlarında bile hüsn-i fa eylemiştir.
Halid Ziya Efendi	Hacı Ahmed	Kırmızı	Son harekât-ı taarruziyedeki hidemat-ı fevkaladesine mebni. Heyet-i Umumiyece kabul edilmişse de kararı yoktur.
Hüsni Bey Bitlis mebusu		Yeşil	Türkiye Büyük Millet Meclisi birinci devre-i intihabiye azasından olup dava-yı muhik-i meşruumuzu ihzar ve müdafaa eylediğinden
Derviş Bey Bitlis mebusu		Yeşil	Türkiye Büyük Millet Meclisi birinci devre-i intihabiye azasından olup dava-yı muhik-i meşruumuzu ihzar ve müdafaa eylediğinden
Resul Bey Bitlis mebusu		Yeşil	Türkiye Büyük Millet Meclisi birinci devre-i intihabiye azasından olup dava-yı muhik-i meşruumuzu ihzar ve müdafaa eylediğinden. Zayiinden kızı Nezire'ye verildi. 12/10/1972 6070-49472
Sadullah Bey Bitlis mebusu		Yeşil	Türkiye Büyük Millet Meclisi birinci devre-i intihabiye azasından olup dava-yı muhik-i meşruumuzu ihzar ve müdafaa eylediğinden
Arif Bey Bitlis mebusu		Yeşil	Türkiye Büyük Millet Meclisi birinci devre-i intihabiye azasından olup dava-yı muhik-i meşruumuzu ihzar ve müdafaa eylediğinden
Vehbi Bey Bitlis mebusu		Yeşil	Türkiye Büyük Millet Meclisi birinci devre-i intihabiye azasından olup dava-yı muhik-i meşruumuzu ihzar ve müdafaa eylediğinden
Yusuf Ziya Bey Bitlis mebusu		Yeşil	Türkiye Büyük Millet Meclisi birinci devre-i intihabiye azasından olup dava-yı muhik-i meşruumuzu ihzar ve müdafaa eylediğinden
Celal Efendi	Ali Rıza	Kırmızı	Mücadele-i Milliyede hidemat ve yararlığı mesbuk olmasına mebni
İhsan Efendi	Nuri	Kırmızı	Mücadele-i Milliyede hidemat ve yararlığı mesbuk olmasına mebni

⁹¹ <https://www.msb.gov.tr/SehitVefat/SehitListesi>.

⁹² TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı Arşivi, İstiklal Madalyaları/ https://apps.tbmm.gov.tr/arsiv_dis_kullanici/ARSIV_MADALYAlist.php?cmd=search&t=ARSIV_MADALYA&psearch=bitlis&psearchtype=OR. Erişim Tarihi: 19.12.2022.

Muhyiddin Efendi	Ahmed	Kırmızı	Mücadele-i Milliyede asar-ı hamaset ve fedakarısından dolayı
Mehmed Reşad Efendi	Abdulmecid	Kırmızı	Mücadele-i Milliyede asar-ı hamaset ve fedakarısından dolayı. Başvekalet-i Celilenin 6/1325 numara 31 Mart 1927 tarihli tezkeresi üzerine tashihen bir kıt'a vesika tanzim kılınmıştır. Yazışması 4725 nolu dosyada
Mehmed Tevfik Efendi	Hüseyin	Kırmızı	Mücadele-i Milliyede asar-ı hamaset ve fedakarısından dolayı
Mehmed Sadık Efendi	Sadık	Kırmızı	Mücadele-i Milliyede asar-ı hamaset ve fedakarısından dolayı
Bitlis muhacirlerinden (Urfa'da mukim)	Hasan	Kırmızı	Mücadele-i Milliyede asar-ı hamaset ve fedakarısından dolayı. Zayiinden yeniden verilmiştir. 13/06/1968-6498

8. Sonuç

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rus işgaline uğrayan Bitlis Vilayeti'nde Ermeni çetelerinin katliamlarına maruz kalan Müslüman ahalinin büyük bir bölümü, yapılanların dehşetine kapılarak her şeyini geride bırakıp işgal sahası dışına sığınmak zorunda kalmıştır. Sayıları bir buçuk milyon kişiye ulaşan Doğu Anadolu mültecilerinin savaşın olağanüstü şartlarında gerektiği gibi iskân ve iaşesi mümkün olmadığından, içlerinden birçoğu göç yollarında veya sığındıkları yerlerde hayatını kaybetmiştir. Bölgenin yaklaşık iki yıl sonra yeniden Osmanlı hâkimiyetine geçmesi üzerine hayatta kalmayı başarabilenler, açlık ve sefaletten kurtulmak ümidiyle yeniden yurtlarına dönmeye başlamışlardır. Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında da süren bu yurda dönüş büyük bir hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır.

Ermeni çetelerinin Bitlis'te işledikleri cinayetleri anlatan o dönemdeki şahitlerin ifadeleri tarihi kayıtlara geçmiştir. Bitlis'teki Müslüman halkın evlerini ateşe verme, mallarını gasp etme, yağmalama, cami, medrese, tekke ve mektepleri yakma şeklinde gerçekleşen olaylarda Rus askerleri, üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirmeyerek, Ermeni çetelerine dolaylı da olsa yardım etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin resmi kayıtlarına göre 1915-1916 yılları arasında Bitlis Vilayeti'nde toplam 68.188 Müslüman katledilmiştir. Bunun dışında kayıtlara geçmemiş ve cesetlerine bile ulaşılamamış binlerce Müslüman vardır. Bu sebeple Bitlis ve çevresi Millî Mücadele yıllarında Osmanlı Devleti'nin yaşadığı iktisadi ve siyasi sıkıntılardan fazlasını yaşamıştır.

Erzincan Mütarekesi'nden sonra Rusların bölgeden çekilmesiyle birlikte idari teşkilat yeniden kurulmuş, vali olarak atanan Mazhar Müfit (Kansu) Bey şehre gelerek işleri yoluna koymaya çalışmıştır. Bu süreçte Mondros Mütarekesi imzalanmış, İtilaf devletleri doğrudan Osmanlı Devleti'nin topraklarını işgale girişmişler, ülkenin doğu bölgelerinde Wilson İlkerleri bahanesiyle Ermenistan ve Kürdistan gibi devletler inşa etmeye çalışmışlardır. Mütareke sürecinde İngiliz ve Fransızların desteklediği Ermeni siyasi grupları; bağımsız bir Ermenistan kurmak için gayret etmişler, Paris Barış Konferansı'nda İtilaf devletlerine başvurarak Bitlis'in de içinde bulunduğu müstakil bir

Ermenistan'ın kurulmasını kabul ettirmişlerdir. Kürtlük, Ermenilik ve Rumluk davalarını reddeden Erzurum ve Sivas kongreleri kararlarına bağlı kalan Bitlis'in söz sahibi kişileri, Sevr Antlaşması ile ortaya çıkan haritayı ve Paris'te kurulmak istenen Ermeni-Kürt ittifakını şiddetle protesto etmişlerdir.

9. Ordu Kıtaatı Müfettişi olarak Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, görev sahası içinde yer alan Bitlis ve çevresini savaş yıllarından dolayı yakından tanımıştı. Bitlis'te bulunan aşiret reisleri ve dini önderlerle diyalog halinde olan Paşa, Heyet-i Temsiliye üyeliklerine Bitlis'ten iki ismi dahil etmişti. Böylece, bölgedeki Kürtçülük faaliyetlerine karşı müdafaa-i hukuk cemiyetleri aracılığı ile halk millî hareket etrafında birleştirilmeye çalışılmıştı. Bölgedeki aşiretler de millî hareket içerisinde, Osmanlılık ve İslam ruhu ile yer almışlardır. İstanbul'daki makamlara ve TBMM'ye çekilen telgraflar, yapılan mitingler bu düşünceleri desteklemektedir. Bu telgraflarda ve yapılan mitinglerde beliren millî ve dini ruh, Batı ve Güney Cephelerinde yapılan mücadelelerde açıkça ortaya konulmuştur.

Kaynaklar / References

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, DH. EUM.MH.

BOA, DH. ŞFR.

BOA, HR. SYS.

BOA. İ. DUİT.

BOA. MV.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.1.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

ATASE. ATAZB, K.11, G.22.

ATASE. ATAZB, K.17, G.22.

ATASE. ATAZB, K.3, G.28.

ATASE. ATAZB, K.30, G.56.

ATASE. ATAZB, K.33, G.1.

ATASE. ATAZB, K.7, G.73.

ATASE. İSH, K.349, G.136.

ATASE. ATAZB, K.12, G.21.

ATASE. ATAZB, K.19, G.180.

ATASE. ATAZB, K.22, G.148.

ATASE. ATAZB, K.28, G.2.

ATASE. İSH, K.49, G.22.

TBMM Arşivi

TBMM Albümü 1920-1910, Cilt-1 (1920-1950).

TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem 1.

TBMM, Zabıt Ceridesi, Dönem 2.

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, Dönem 2.

Araştırma, İnceleme Eserler ve Hatıratlar

Aydın, Sıtkı. *Bitlis Tarihi*, İstanbul, 1967.

Mesut, Ahmet. *İngiliz Belgelerinde Kürdistan (1918-1958)*, İstanbul: Doz Yayınları, 1992.

Atatürk. *Nutuk*, Ankara: ATAM Yayınları, 2003.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi (1906-1918)*, Cilt 1. Ankara: 1995.
- Baykal, Bekir Sıtkı . “Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”. *Atatürk Araştırma Dergisi* I/3 (Temmuz 1985), 686-712.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 2.Ordu Harekâtı*, Cilt 2. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1986.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekatı*, Cilt 2. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1993.
- Bozan, Oktay . “Diyarbakır Kürt Teali Cemiyetinin Faaliyetleri”, Cilt 2, *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır* düzenleyen: Oktay Bozan ve Diğerleri, Ankara: Manas Yayınları, 2019, 405-430.
- Cırık, Bülent. *Doğu Anadolu'da Türk-Kürt-Ermeni İlişkileri (1908-1914) Bitlis Sancağı Örneği*, İstanbul: 2016.
- Dursun, Habip . *JİN Dergisinde Kürt Milliyetçiliği*, Ankara: Atılım Ün. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yük. Lis. Tezi, 2013.
- Ergün, Mustafa . *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara: Ocak Yayınları, 1996.
- Genelkurmay Başkanlığı. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3. Ordu Harekâtı*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1993, s.690.
- Goloğlu, Mahmut. *Millî Mücadele Tarihi, Erzurum Kongresi, C.2*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008.
- Goloğlu, Mahmut. *Millî Mücadele Tarihi, Sivas Kongresi, C.3*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2008.
- Göldaş, İsmail . *Kürdistan Teali Cemiyeti*, İstanbul: Doz Yayınları, 1991.
- İslam Ansiklopedisi. Besim Darkot. C. 2. İstanbul: 1979.
- İşık, Sedat. *Birinci Dönem TBMM'de Bitlis Milletvekilleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2004.
- Kansu, Mazhar Müfit. *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C. 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Karabekir, Kâzım . *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1995.
- Karaca, Niyazi. *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çeviren Bahar Tırnakçı, Türkiye Ekonomi ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2003.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin. *Bütünüyle Erzurum Kongresi, C.1*. Ankara: Kültür Yayınları, 1993.
- “Müslüman Muhacirler”, *Tasvir-İ Efkâr*, 11 Mayıs 1919.
- Öğün, Tuncay. *Vilayât-ı Şarkıye Mültecileri: Bir Göç Trajedisi (1915-1923)*, Ankara: 2000.

- Öke, M. Kemal . *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri 1919*. Ankara: 1988.
- Özdağ, Suat. "Bitlis'te 1919 Meclisi Mebusan Seçimleri ve Yaşanan Olaylar" *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 2021, Sayı: 86, ss. 569-582
- Özdağ, Suat. *Millî Mücadele Dönemi'nde Bitlis*, Bitlis: Kriter Yayınevi, 2021.
- Sarıkoyuncu, Ali. *Millî Mücadelede Din Adamları*, Cilt 2. 1 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Selek, Sabahattin. *Anadolu İhtilali*, I, İstanbul: 2010.
- Selvi, Haluk Cırık Bülent. *Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*. Ankara: TBMM Yayınları, 2013.
- Selvi, Haluk, ve Cırık Bülent. "Millî Mücadelede Bitlis ve Çevresi (1918-1921)". *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9, no. 1 (2014): 205-231.
- Sonyel, Salâhi R . *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Tarih Araştırma Topluluğu. "Millî Mücadele Döneminde Müdfaa-ı Hukuk Teşkilatları". *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, no. 19 (1986): 1-36.
- TDV İslam Ansiklopedisi. Metin Tuncel. C. 37. İstanbul.
- Tekdal, Danyal. *II. Abdülhamid Döneminde Bitlis Vilayeti (İdarî ve Sosyal Yapı)*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018.
- Tezer, Şükrü. *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Yazarlar Hakkında / About Authors

Prof. Dr. Haluk SELVİ | Sakarya Üniversitesi |

hselvi[at]sakarya.edu.tr | ORCID: 0000-0003-3669-8378

1971 Yozgat/Sorgun doğumlu Haluk Selvi, 1992'de Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olmuştur. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında yüksek lisansını, "Birinci TBMM'de Celaleddin Arif Bey" başlıklı tezi savunarak tamamlamıştır. 1998 yılında "Millî Mücadelede Erzurum (1918-1923)" başlıklı teziyle, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden doktor unvanını almıştır. 2005'te doçent, 2010 yılında profesör olmuştur. 1994-1998 yılları arasında Celal Bayar Üniversitesi'nde öğretim elemanı olarak çalışmıştır. Selvi, 2002-2019 yılları arasında Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürlüğü görevini yürütmüştür. 1999'dan bu yana Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesidir. 2016 yılında seçildiği Türk Tarih Kurumu Bilim Kurulu üyeliği halen devam etmektedir. Selvi'nin Millî Mücadele Tarihi ve Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili yayınlamış bazı çalışmaları şunlardır: Millî Mücadelede Erzurum (Ankara 2000), Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu (Sakarya 2003). İşgal ve Protesto: İzmir'in İşgali ile İlgili Protesto Telgrafları (Sakarya 2006). Bir Ermeni Komitecinin İtirafı (İstanbul 2010). Ermeni Komitacıların Gizli Mektupları (İstanbul 2011). Millî Mücadelede İlk İşgaller İlk Direnişler (İstanbul 2009). Sultana Suikast (İstanbul 2013). Sorularla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (İstanbul 2015). Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Destek ve Tebrik Telgrafları (TBMM Yayınları, Anlara 2020). Bin Yıllık Maziden Geleceğe Bakış: Türk-Ermeni İlişkileri (Ankara 2023).

Prof. Dr. Haluk SELVİ | Sakarya University |

hselvi[at]sakarya.edu.tr | ORCID: 0000-0003-3669-8378

Haluk Selvi, was born in 1971 in Yozgat/Sorgun, graduated from the Department of History at Atatürk University, The Faculty of Arts and Sciences in 1992. He completed his master's degree in the History at the same university in 1994, defending the thesis titled "Djelaleddin Arif Bey At First TBMM". In 1998, he received his Ph.D from Atatürk University, Department of History with the thesis titled "Erzurum in the National Struggle (1918-1923)". He became an associate professor of history in 2005 and a professor in the same field in 2010. Between 1994 and 1998, he worked as an academic staff member at Celal Bayar University. He was the director of the Sakarya Üniversitesi Turks-Armenians Relations Research Center (SATAMER) between 2002 and 2019. He has been a faculty member of Sakarya University since 1999. Elected in 2016, he is still a member of the Scientific Board of the Turkish Historical Society. Some of Haluk Selvi's published works on the History of the National Struggle and Turkish-Armenian relations are as follows: Erzurum in the National Struggle (Ankara 2000), The Armenian Problem from the First World War to Lausanne (Sakarya 2003). Occupation and Protest: Telegrams of Protest against the Occupation of Izmir (Sakarya 2006). Confessions of an Armenian Comitant (İstanbul 2010). Secret Letters of Armenian Comitants (İstanbul 2011). First Occupations and First Resistance in the National Struggle (İstanbul 2009). Assassination of the Sultan (İstanbul 2013). Sorularla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (İstanbul 2015). History of the Republic of Türkiye with Questions (İstanbul 2015). Support and Greeting Telegrams Sent from Anatolia to the Grand National Assembly of Türkiye During the National Struggle (TBMM Publication, Ankara 2020). From a Thousand Years of History to the Future: Turkish-Armenian Relations (Ankara 2023).

**Dr. Öğr. Üyesi Suat ÖZDAĞ | Bitlis Eren Üniversitesi |
sozdog[at]beu.edu.tr | ORCID: 0000-0002-9038-2844**

13 Eylül 1979 yılında Bitlis'te doğdu. İlk, Orta ve Lise öğrenimini Bitlis'te tamamladı. 1999 yılında kazandığı Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Öğretmenliği bölümünden 2003 yılında mezun oldu. Aynı yıl Millî Eğitim Bakanlığı'nda öğretmen olarak göreve başladı. Birçok okulda öğretmenlik ve idarecilik yaptı. Halen Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı Tatvan Bilim ve Sanat Merkezi Müdürü olarak görevine devam etmektedir. 2006 yılında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Cumhuriyet Tarihinde başladığı Yüksek Lisans Programı'ndan 2009 yılında mezun oldu. 2016 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Tarih Anabilim Dalında başladığı Doktora Programını Ocak 2021 yılında tamamladı. Millî Mücadele Tarihi, Ermeniler, Misyonerler, Muhacirler, Kıbrıs Meselesi, Basın ve TBMM konularında birçok yazı kaleme aldı. Yazarın yayınlanmış 2 adet kitabı ve birçok makalesi bulunmaktadır. Evli ve dört çocuk babasıdır.

**Assist. Prof. Dr. Suat ÖZDAĞ | Bitlis Eren University |
sozdog[at]beu.edu.tr | ORCID: 0000-0002-9038-2844**

He was born on September 13, 1979 in Bitlis. He completed his primary, secondary and high school education in Bitlis. He graduated from the Social Studies Teaching Department, which he started in 1999, at the Kazım Karabekir Faculty of Education of Atatürk University, in 2003. In the same year, he started to work as a teacher of the Ministry of National Education. He has worked as a teacher and as a school principal at several schools. He still continues his duty as the headmaster of Tatvan Science and Art Center affiliated to the Ministry of National Education. He graduated from Van Yüzüncü Yıl University, Institute of Social Sciences, Graduate Program on the History of the Republic in 2009. He completed his Doctoral Program, which he started in 2016 in the Department of History at the Social Sciences Institute of Fırat University, in January 2021. He wrote many articles on the History of the National Struggle, Armenians, Missionaries, Immigrants, the Cyprus Issue, the Press and the Turkish Grand National Assembly. The author has 2 published books and many articles. He is married and has four children.